

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(55)"1979/...";

308(55)

ACCONCIA, Giuseppe

Veliki Iran / Giuseppe Acconcia ; prevedel Fin Lucu Dražovič ;

[predgovor Arne Zupančič]. - Ljubljana : Inštitut Časopis za kritiko znanosti, 2023

Prevod dela: Il grande Iran

ISBN 978-961-95820-9-1

COBISS.SI-ID 173696771

Giuseppe Acconcia

Veliki Iran

Prevedel: Fin Lucu Dražovič

Inštitut Časopis za kritiko znanosti, 2023

Kazalo

Arne Zupančič: Predgovor	9
 GIUSEPPE ACCONCIA: VELIKI IRAN	
Iran Kadžarjev	19
Kadžarski vladarji in slabosti nacije	20
Perzijsko izobraženstvo: antiklerikalno, a ne antireligiozno	21
Ulema: Kadžarji so z njo manipulirali, intelektualci so jo kritizirali	23
Koncesije Kadžarjev, britanska in ruska prisotnost v Iranu	25
Časopisi, univerze in transkavkaška gibanja	27
 Islamska revolucija (1979)	 30
Vzroki in predhodniki	30
Mule, voditelji revolucije	37
Islamska republika	44
 Islamska republika in reformistično gibanje	 52
Revolucionarna ideologija in versko vodstvo	53
Institucije Islamske republike	56
Politična ideologija in politični pluralizem	59
Novost reformističnega gibanja	64
Družbena baza in mobilizacija	73

Iranska civilna družba	76
Študentsko gibanje	76
Novinarstvo v Iranu	81
Kultura in intelektualci	86
Gibanje za pravice žensk	93
Nevladne organizacije	98
 Revolucionarna ekonomija: fundacije in bazarji	100
Fundacije	103
Bazar	107
 Zelena plima zajame Teheran	112
 Zmernež v Teheranu: Hasan Rohani	120
Rohani: zmernež na čelu Islamske republike	121
Prvi govor Hasana Rohanija: proslavljanje in obljube	121
Volilna kampanja: v kot stisnjeni reformisti	
in odstranitev Rafsandžanija	122
Jedrski program in mednarodne sankcije	125
Spor glede javne televizije in univerze	125
 Saloni, spremenjeni v filmska društva	127
Monirina hiša	128
Rock koncerti v <i>Ejvan-e šamsu</i>	129
Glasba na televiziji in radiu:	
med pokrajinami in zvočnimi posnetki	129
Ko se protesti premaknejo na strehe	130
Festival Fadžr	131
 Kurdi v Kermanšahu in Sanandadžu	133
Kurdski preteklost Kermanšaha	134
V Sanandadžu, med Barzanijem in Öcalanom	135

Ponovno razmišljanje o Homeiniju	138
Potovanje v šiitsko mesto Kom	138
Med romarji v svetišču imama Reze	140
Sekularna stran Mašada	141
Iranski jedrski sporazum	143
Sprava z Združenimi državami Amerike?	145
Od dvojnega zadrževanja do vojn v Iraku in Afganistanu	146
Sankcije zaradi jedrskega programa	147
Ženevski sporazum in okrepitev sankcij	148
Posledice za konflikte na Bližnjem vzhodu	150
Praznovanje sporazuma in prebujenje civilne družbe v Iranu	152
Iran s polno hitrostjo	154
Razcvet tujih investicij	154
Teheran in njegova nova fasada	156
Na bazarjih se cene nižajo	157
Okrevanje se začne v Perzijskem zalivu	158
Slike pokrajin namesto Twitterja	158
Nevladne organizacije se vrnejo	159
Iran in protesti na Bližnjem vzhodu	161
Trg Azadi	161
Sprava med Kairom in Teheranom	162
Zakaj je bila revolucija uspešna v Iranu in ne v Egiptu	163
Zgodovinski sporazum ali slika realnosti?	164
Evforija ob zmagi zmernežev na parlamentarnih volitvah	166
Smrt Rafsandžanija in ponovna izvolitev Rohanija	169
Rohanijev drugi mandat: med kontinuiteto in spremembo	171
Volilna kampanja	172

Izbruh novih protestov v Iranu	173
Trumpova razveljavitev jedrskega sporazuma	174
Imenovanje Boltona in Pompea	175
Odziv Irana in drugih držav podpisnic	
na ameriško blokado sporazuma	176
Francoska podjetja zapuščajo Iran	177
Rusko-turška fronta	178
Iran, trgovsko središče	180
Kitajska: ključni trg za izvoz nafte	181
 »Ženska, življenje, svoboda«, družbena gibanja	
v Iranu in nacionalistični preporod ajatol	183
Nove omejitve ženskih svoboščin	184
Od 1979 do 2022, med protesti mladine in nasilno represijo	185
Protesti v letih 2022 in 2023 in revolucija leta 1979	189
Nasilno zatiranje uličnih protestov	191
Spopad med centri moči	193
Odziv iranskih reformistov	194
Zapori kot meja spopada med državo in družbo	196
Evropa in diplomatska zmrzal z Islamsko republiko	198
 Zaključek	202
 Literatura	205
 Intervjuji	209

PREDGOVOR

Knjiga *Veliki Iran* k slovenskemu bralstvu prihaja v času, ko je zanimanje za politične dinamike in globlje razumevanje Islamske republike povečano, predvsem zaradi vala ženskih protestov, ki so sledili uboju Jine Amini septembra 2022. V domačih medijih in akademskih raziskavah manjka pronicljivih analiz dogajanja v Iranu, saj ob vsesplošnem izčrpavanju novinarstva, ukinjanju dopisništev in evrocentrizmu za Iran onkraj sporadičnih in pavšalnih obsodb skorajda ni prostora. Tudi ob trenutnih poskusih vzpostavljanja multilateralizma je razumevanje Drugih pogosto omejeno na interes držav – zadnje čase lahko veliko poslušamo o interesu Rusije, denimo, pri čemer gre dejansko za interese ruskega velekapitala in visokih vojaških poveljnikov, manj oziroma skoraj nič pa za interese naroda, ki ali umira na fronti ali pa je doma, osiromašen in ustrahovan. Pričujoča knjiga Giuseppeja Acconcie prinaša vpogled v domačo, regionalno in globalno politično realnost skozi prizmo raznolike in mnogotere iranske družbe, njenih iskrenih prizadevanj, resničnih interesov in notranjih kontradikcij.

Domači javnosti Acconcia ni popolnoma neznan. Slovenijo je obiskal dvakrat, predaval je na Prvomajski šoli DPU leta 2016, tri leta kasneje pa je med predstavitvijo knjige *Revolucija v Rožavi* obiskal tudi Novo Gorico. Za 267. številko *Časopisa za kritiko znanosti* (ČKZ) z naslovom *Samoodločba* je prispeval članek, precej pogosto pa se s komentarji o Bližnjem vzhodu javlja za Radio Študent ter za Radio Capodistria. Avtor Giuseppe Acconcia je v Iranu preživel kar nekaj let, od tam se je javljal za časopis *il manifesto*. Za italijanski komunistični časopis je poročal tudi iz Sirije ter predvsem iz Egipta v času arabske pomladi, ko je za svoje novinarsko delo prejel tudi italijansko nagrado za dopisnika leta iz Sredozemlja. Trenutno deluje kot predavatelj na Univerzi v Pa-

dovi, kjer se osredotoča na družbena gibanja Bližnjega vzhoda, še posebno na mladinsko, žensko in sindikalno organiziranje, ter na geopolitična razmerja v povezavi z Bližnjim vzhodom. Večletno bivanje v Iranu in Egiptu mu je dalo izjemen vpogled v tamkajšnje notranjepolitične realnosti – poleg knjige, ki jo držite v rokah, je leta 2012 izdal tudi knjigo *Egipt – vojaška demokracija* ter prispeval mnoge članke, intervjuje, poglavja v knjigah ter pravo množico radijskih ter televizijskih nastopov, v katerih je situacije na Bližnjem vzhodu pojasnjeval onkraj lažnih dihotomij in državocentričnih pogledov.

Acconcia je knjigo *Veliki Iran* zastavil kot tekoč pregled aktualnega dogajanja, ki mestoma spominja na dnevniške zapise. Slednje daje knjigi žar živosti, saj je besedilo nastajalo v realnem času, njegova pojasnjevanja dogodkov in njihovih akterjev pa presegajo običajno površinskost in se navezujejo tako na zgodovinska ozadja kot tudi na umeščenost posameznih politikov, strank, fundacij in struj v najrazličnejše dele iranske družbe. Avtor jasno dokazuje, kako Maov izrek, da moč izvira iz puškine cevi, še kako drži za Iran, tako za čas same islamske revolucije kot tudi za postrevolucionarno obdobje. Konservativna šiitska duhovščina namreč že skoraj 45 let drži oblast prav s hegemonijo nad oboroženimi silami, tako uradnimi kot paramilicami, zato se politična pestrost revolucionarnih gibanj s konca sedemdesetih in začetka osemdesetih let ni udejanjila v kakršnikoli pluralnosti, temveč v mnogih pogledih le v izjemno črnem režimu ajatol. Podobno stanje v Iranu vlada tudi danes, ko premnoga v knjigi opisana reformistična, protestna ter opozicijska gibanja ne zmorejo ponuditi jasne alternative sistemu, ki na vsako nasprotovanje v ulici ali v *medžlisu* odgovori z zatiranjem.

Prav zaradi tega avtor toliko časa namenja pregledu sistema fundacij, formiranja paravojaških enot in drugim načinom, na katere je verska elita mobilizirala revne sloje prebivalstva ter ustvarila parasisteme, temelječe na odvisnosti celotnih družin in skupnosti od verskih vodij. Duhovščina tako ne nadzoruje le države, tem-

več tudi družbo samo, saj ima za vsak segment opozicije različna orodja zatiranja: urad za cenzuro zapira časopise, komisije izločajo kandidate in kandidatke za volitve, Pasdaran zapira opozicijske politike v hišne pripore, *basidži* na ulicah razbijajo demonstracije, v zaporu *Evin* lomijo voljo vsake in vsakega, ki se sistemu postavi po robu, nošo žensk pa na ulicah in trgih, kot smo videli prav v primeru Jine Amini, »preverja« moralna policija.

A slednje ne pomeni, da je politična družba v Iranu mrtva, nasprotno, knjiga *Veliki Iran* govori prav o neštetihi načinih upor, spontanih demonstracijah, subtilnih filmskih in gledaliških predstavah, pomensko nabitem rapu, ženskih fundacijah, kome-moracijah, ki se spremenijo v izgrede, vedno novih in novih študentskih skupinah, odvetnicah, disidentskih klerikih, opozicijskih politikih, ki ne utihnejo niti pod grožnjami s smrtjo. Vse to je Veliki Iran, ki zavrača tako islamski režim kot tuje intervencije ter iz dneva v dan že skoraj 45 let kaže na ideološko, spolno, etnično in kulturno večglasje, ki ga ne zakrije noben čador.

V knjigi ne gre spregledati niti geopolitičnih analiz in pogledov. Govorimo predvsem o umeščenosti Irana v razvojno os 21. stoletja, to je kitajsko iniciativo *En pas*, ena cesta, ki Iranu ne zagotavlja le pomembne logistične vloge, temveč mu omogoča vsestransko sodelovanje s Kitajsko. Zdi se, da bodo iranske zaloge nafte in zemeljskega plina v svetu, ki kar ne opušča fosilnih goriv, v prihodnje še lažje dobavljive, s tem pa bo režim obdržal neodvisnost od javnega mnjenja, na kar pronicljivo opozarja Acconcia.

Kitajska je sicer povezana tudi z enim od zadnjih velikih premikov na Bližnjem vzhodu, saj je vodila proces diplomatskega zblževanja med Iranom in Saudovo Arabijo, ki se je končal marca letos s podpisom sporazuma o ponovnem odprtju diplomatskih predstavništav ter nevmešavanju v notranje zadeve obeh držav. Kitaj-

ska ob tem vodi tudi pogovore o prihodnosti Afganistana, na katerih so prisotni Rusija, Iran in Pakistan, kar več kot očitno kaže na pospešeno izrivanje ZDA iz dogajanja na Bližnjem in Srednjem vzhodu. V novi konstelaciji mednarodnih sil se Iranu brez dvoma obeta osrednja pozicija, še posebej glede na njegovo pomoč Rusiji v vojni v Ukrajini in Siriji.

Če so Združene države Amerike in z njimi celoten Zahod (vključno s podpisnicami vilniuške deklaracije) z napadom na Irak in kasnejšim aktivnim podpiranjem sunitskih milic v Siriji med drugim zasledovale tudi cilj omejevanja iranskega vpliva na Sirijo, Libanon in Palestino, je dvajset let po invaziji jasno, da je Iran iz krvavega evroatlantskega debakla na svoji zahodni in vzhodni meji izšel kot zmagovalec, saj je njegov vpliv tako v Siriji in Iraku kot tudi v Afganistanu večji, kot je bil kadarkoli po revoluciji. Ob zatonu ameriške hegemonije nad (muslimanskim) svetom Iran poleg precej dobrih geostrateških pozicij v rokah drži tudi adut čistih rok, saj za razliko od drugih regionalnih sil, kot so Saudova Arabija, Pakistan ali Turčija, še vedno drži protiameriško linijo.

Odprt ostaja predvsem odnos s Turčijo, ki v času umiranja starega in rojevanja novega svetovnega reda igra za zdaj precej uspešno dvojno igro z zvezo NATO in Rusijo. Čeprav je ves čas na robu gospodarskega zloma, Erdogan zasleduje vlogo regionalne velesile po huntingtonovskem scenariju. Poleg azerske skupnosti v Iranu, ki jo Turčija vidi kot del Azerbajdžana, sta državi na nasprotnih bregovih tudi pri nekaterih mednarodnih konfliktih: v Siriji, Jemnu in deloma tudi v Libiji. Spregledati ne gre niti dejstva, da v turškem Incirliku stoji baza NATA z jedrskim orožjem, ki je v ameriških ofenzivah na Bližnjem vzhodu vedno služila kot odskočišče, po drugi strani pa je na muhi iranskih raket, saj bi bila v primeru zahodnega napada na Iran prva tarča povračilnih ukrepov.

Čeprav si mnogi želimo, da bi sionistična kolonialna tvorba, imenovana Izrael, čim prej razpadla, pa v bližnji prihodnosti tega ne gre pričakovati. Tako imenovani Izrael bo precej verjetno ostal zahodna odskočna deska za uveljavljanje interesov Združenih

držav na Bližnjem vzhodu in za razbijanje enotnosti med arabskimi oz. muslimanskimi državami. Kako se bo samooklicana judovska država ob zatonu Zahoda zoperstavila novim razmeram sil, ni popolnoma jasno, a tudi Acconcia poudarja hitrost sklepanja zavezništev med t. i. Izraelom in sunitskimi silami, predvsem Turčijo in Saudovo Arabijo, v luči spreminjajoče se realnosti. Na tem mestu velja tudi spomniti, da je Iran edina muslimanska država, ki ni množično izganjala lastne judovske populacije, in je tako še danes dom majhni, a največji bližnjevzhodni judovski skupnosti zunaj okupirane Palestine. Islamska republika brez težav ločuje med antisizionizmom in antisemitizmom in morda kaže pot za rešitev judovskega vprašanja onkraj segregacije in konflikta.

Knjiga *Veliki Iran* se začne z opisovanjem Perzijskega kraljestva ob koncu 19. stoletja. Avtor želi namreč izpostaviti fevdalno, t. i. predmoderno okolje, ki se je skozi dolgo 20. stoletje, polno modernizacij, tujih vplivov, dialektike med sekularizacijo in ponovnim vračanjem k temeljem vere, razvijalo in prilagajalo vsakokratnim realnostim. Tu gre predvsem za ekonomske stebre Irana, denimo *bazarišije*, bazarske trgovce s preprogami, pri čemer je vsaka prodajalna hkrati tudi posojilnica, ter večkrat omenjene verske fundacije, ki predstavljajo pravi paralelni socialni sistem. Država se je ob tem pogosto razvijala ekonomsko odtujeno, saj je bolj kot od davkoplačevalcev odvisna od globalnih prodajnih cen nafte in plina, v preteklosti pa od prodaje koncesij kolonialnim gospodarjem.

Zanimiv je tudi odnos med »progresivci« (pogosto le bolj ali manj prikritimi agenti Zahoda) in konservativci (ki so prav tako bolj kot običaje branili svoje družbene položaje). Dialektika med konservativnimi in liberalnimi strujami, ki nam je znana tudi od drugod, ni nič drugega kot menjava dobrega in slabega policista,

medtem ko družba ostaja nadzorovana in tepena. Primer delovanja tovrstne dialektike je predsedovanje Mohamada Katamija (1997–2005), ki prišel na oblast kot prvi reformistični predsednik in v katerega je iranska javnost polagala neverjetne upe za liberalizacijo režima, a se je kmalu znašel med kladivom in nakovalom, ko je z ene strani nanj pritiskala konservativna baza z oboroženimi silami in nižjim uradništvom, od zgoraj pa klerikalna elita, ki niti slučajno ni bila naklonjena predsednikovi vnemi za reforme. Ta dinamika je ob koncu Katamijevega mandata kot posledico mobilizacije konservativnih sil na oblast pripeljala Mahmuda Ahmadedžada, predsednika med letoma 2005 in 2013, ki je bolj ajatolski od ajatol.

Če se posvetimo še priljubljeni zahodni temi – zakritosti žensk – je vredno izpostaviti prvo prepoved pokrivanja, ki jo je leta 1936 izdal Reza Šah na desetletni podlagi tihih protestov aristokratk proti pokrivanju. Šahova prepoved je v konservativnejših ruralnih skupnostih pripeljala do nošnje smešno velikih klobukov, s katerimi so ženske ohranjale čast in držale razdaljo. Ko so zavezniki pet let kasneje Rezo zaradi njegovega spogledovanja z arijskimi brati v Evropi zamenjali z njegovim sinom Mohamedom Rezo, pokrivanje ni bilo več prepovedano, čador pa je po mnenju mnogih postal bolj znak pripadnosti razredu kot verske gorečnosti. Politični naboj zakrivanja se je spremenil ob koncu dinastije Pahlavi, ko so hidžab kot simbol nasprotovanja šahu prevzele izobražene ženske srednjih razredov. A ko je Homeini takoj po revoluciji uvedel obvezno nošenje hidžaba, so ženske množično protestirale, in čeprav s svojimi zahtevami niso uspele, so vseeno odložile sprejem zakona za dobri dve leti.

Tudi zadnja leta je vprašanje nadzorovanja in kaznovanja žensk v ospredju političnega dogajanja, še posebno od leta 2017, ko je Vida Movahed, dekle s Ceste revolucije (Enkelab), eno uro stala na omenjeni cesti ter na palici držala svoj šal. Njeni gesti je sledilo na desetine žensk, istočasno pa je na vidnosti in moči pridobivalo gibanje *My stealthy freedom*, v okviru katerega so ženske na sple-

tu objavljale svoje fotografije brez feredže, moške pa so v okviru kampanje *Bele srede* pozivale k nošnji belega nakita v znak podpore odpravi obveznega nošenja hidžaba.

Po brutalnem uboju Jine Amini s strani moralne policije se je omenjeno vprašanje vrnilo na prve strani, hkrati z večmesečnimi protesti, ki so zahtevali na desetine, če ne na stotine mrtvih. Protesti so za svojo glavno parolo izbrali izrek kurdskega ženskega gibanja *Ĵin, Ĵiyan, Azadi*; ženska, življenje, svoboda, kar je bilo v zahodnih medijih najprej spregledano, nato pa kooptirano: majice s tem napisom so med drugim na svojem kongresu nosile članice nemške CDU. A *Ĵin, Ĵiyan, Azadi* ni le parola, je filozofija, ideologija, metoda, je epistemološka samodoločitev žensk, ki se je razvila v preko 40 let dolgem boju Delavske stranke Kurdistana (PKK) proti Turčiji in njenim zaveznicam iz NATA ter drugim državnim strukturam, ki izvajajo okupacijo delov Kurdistana. Ker bomo v ČKZ-jevi zbirki monografij o Bližnjem vzhodu v kratkem izdali knjigo Dilar Dirik *Kurdsko žensko gibanje* in ker bo tudi naslednja številka ČKZ vsebovala kar nekaj besedil na temo ženske ideologije osvoboditve in ženske znanosti (*jineoloji*), na tem mestu ne bomo predolgo opisovali razvoja misli kurdskih bork, temveč bomo poizkusili le orisati, kako se nekatere glavne teze kurdskega ženskega gibanja kažejo v današnjem Iranu.

Izhajajoč iz predpostavke, da se vse oblike zatiranja, z državnimi sistemi na čelu, razvijejo pred okoli 5.000 leti na temeljih patriarhata, PKK in njej sorodna gibanja razumejo žensko kot prvo kolonijo, svobodo žensk pa kot predpogoj osvoboditve od vsega zatiranja. Prejšnji odstavki kažejo, kako se je oblast v Iranu zadnjih 100 let igrala s svobodo žensk in jih – enkrat z zapovedmi, drugič s prepovedmi – zlorabljala za legitimacijo oblasti.

In če se je med progresivnimi moškimi v Iranu zadnji veliki premik v glavah zgodil leta 1979, ko je Homeini razrešil njihovo kontradikcijo med željo po tem, da so revolucionarji in hkrati poljubljajo prstan lokalnemu verskemu učenjaku, se zadnja leta v Iranu kažeta moč in resničnost kurdskega ženskega gibanja, ki

je po municipalnem gibanju v Bakurju, ženski revoluciji v Rožavi (ravnokar praznujemo 12. leto!), revolucionarnem organiziranju jezidskih skupnosti na Šengalu zdaj poletelo ne le nad Rožhilat, temveč nad ves Iran. Ženska revolucija, ki je iz posamičnih liberalnih gest in gibanj v zadnjem letu prešla v resno vstajo, kaže izhod iz slepe ulice političnih ideologij 20. stoletja, ujetih v patriarhalna oblastna razmerja in osredotočenih na prevzem oblasti. V državi, kjer je režim v zadnjih 50 letih na bolj ali manj brutalen način opravił ne le s posameznimi disidenti, temveč s celotnimi opozicijskimi gibanji, je (kurdsko) žensko gibanje dvignilo prapor odpora in namesto na brutalnost pokazalo na ranljivost režima, na drugi strani pa na moč samoorganiziranosti, še posebej ko skupnosti v odporu vodijo rasizirane ženske, kot se je v preteklem letu dogajalo v Baločistanu in Kurdistanu.

Knjiga *Veliki Iran* v prevodu mladega diplomanta zgodovine in filozofije ter sodelavca aktualnopolitične redakcije Radia Študent Fina Lucuja Dražoviča je izjemen uvod v razumevanje odnosov v Iranu prejšnjega in zdajšnjega stoletja, predvsem glede antagonizmov med družbo in državo, pa tudi v povezavi z neevropocentričnimi geopolitičnimi analizami, ki so v zadnjem času življenjskega pomena. Verjamemo, da knjiga prav tako predstavlja pomembno protiutež v preteklost zazrtim imperialnim pogledom na Iran in da bo bralstvo navdušila za dodatno raziskovanje tako gibanj, posameznikov in posameznikov, ki so se znašli na toriščih iranske polpretekle zgodovine, kot tudi za bolj poglobljen študij aktualne situacije in gradnje solidarnostnih mrež z odporiški gibanji na Bližnjem vzhodu, še posebno tistimi, ki osvoboditev razumejo kot osvoboditev od zatiranja samega – začeni v vsakem od nas.

Giuseppe Acconcia

Veliki Iran

IRAN KADŽARJEV

Proti koncu 19. stoletja so se v Iranu v posameznih klanih, plemenih in vaseh izoblikovali »majhni svetovi znotraj skupnosti«,¹ ki so ovirali razvoj dejanskih družbenih razredov. Ta »vakuum« je despotom omogočal vladanje brez pretiranih motenj. Ne glede na to je vladanje kadžarske elite zaradi popolne decentraliziranosti države in odsotnosti močnega centraliziranega birokratskega aparata težko označiti kot despotsko.

Iran je bil pod Kadžarji tradicionalna muslimanska družba, v kateri so bile možnosti družbenih sprememb omejene. Politična opozicija se je mešala s heretičnimi, heterodoksnimi skupinami, na primer z babiji in ostalimi manjšinskimi verskimi skupinami, kot so pravoslavni kristjani, katoliki, judje in zoroastri. Pripadniki teh skupin so pogosto dobili azil in zaščito samo v mošejah, templjih, kraljevih palačah in telegrafskih pisarnah, ki so jih takrat začeli graditi. Celo tuje misije so pogosto pomagale in zaščitile »izobčence«.

V veliki meri je bil Iran pod kadžarsko dinastijo plemenski imperij, v katerem je bila paradoksalno tudi ugrabitev običajna praksa za ohranjanje miru. Niti delno centralizirana birokracija niti vojska Kadžarjem nista pomagali, da bi vzpostavili oblast in nadzor nad podeželjem. Za vladanje na podeželju so se morali zanašati na *ulemo*² (duhovščino), ki je skrbela za pravosodje in javne storitve, in na trgovce (različne prodajalce, bankirje in finančne posrednike), ki so akumulirali in sproščali kapital. Birokrati, vojaki, *ulema* in trgovci so tako predstavljali štiri elitne skupine kadžarskega Irana. Vendar to niso bile zaprte tradicionalne skupine.

1 Abrahamian, E. (1974). *Oriental Despotism: The Case of Qajar Iran*. *International Journal of Middle East Studies*, 5(01), str. 3–31. Avtor omenja *Komunistični manifest* (1848) Marxa in Engelsa in Marxov *Predgovor h kritiki politične ekonomije* (1859), da bi predstavil vladavino kadžarskih monarhov kot »vladavino despotov brez orodij za uveljavljanje despotizma«.

2 Verski učenjaki.

Prvič, pridobile so si nepremičnine in presežke investirale v pridobivanje novih zemljišč. Drugič, poroke med pomembnimi ljudmi iz teh elitnih skupin so bile običajna praksa.³ Prav tovrstni fluidni odnosi med elitnimi skupinami so lahko pokazatelj, da se je Iran počasi razvijal v moderno družbo.

Kadžarski vladarji in slabosti nacije

Iran je bil v času kadžarske dinastije še vedno podeželska družba z velikimi razlikami med skupnostmi, ki so pogosto povzročale medsebojna rivalstva. Kljub temu so bile te avtonomne skupnosti na podeželju pomembne pri zagotavljanju varnosti kmetstva,⁴ medtem ko so v večjih iranskih mestih varnost zagotavljale formalne in neformalne institucije: sodišča in cehi. Šah je s pomočjo sodišč na svojo stran pridobil tradicionalne družine in jih uporabljal kot vzvode za nadziranje družbe. Guvernerji posameznih provinc so bili za Kadžarje strateško pomembni – zaradi kopičenja bogastva na podlagi davčnega sistema in ilegalnega izsiljevanja. S poskusom »perzijanizacije« prebivalstva so kadžarski šahi zapletenost odnosov med raznorodnimi skupnostmi zgolj poglobili.

Čeprav so bili evropski opazovalci navdušeni nad formalnimi pooblastili kadžarskih šahov, ki so lahko nadzorovali tržne cene, vojaške uradnike in sodni sistem, so se iranski monarhi bali že najmanjših uporov manjšin, saj so imeli zunaj Teherana zelo omejeno moč. Poleg tega se Kadžarji pri homogenizaciji države za razliko od Safavidov niso mogli nasloniti na svoje tradicionalno versko poreklo, saj naj bi na ozemlje današnjega Irana prišli šele med turškimi invazijami v 14. stoletju. Prvi kadžarski šah je bil na primer plemenski človek, znan po svojem preprostem slogu življe-

3 Abrahamian, E. (1979). *The Causes of the Constitutional Revolution in Iran*. *International Journal of Middle East Studies*, 10(03), str. 166.

4 Abrahamian, E. (1974). *Oriental Despotism*, str. 23.

nja in nezmožnosti izvajanja oblasti na širšem območju.⁵

Kadžarski oblastniki so bili tako prisiljeni sprejeti politiko ravnovesja in princip *divide et impera*, pri čemer so svojo moč v nasprotju z močnimi birokratskimi sistemi pogosteje uveljavljali prek manipulacije z ljudmi in skupnostmi kot pa z administracijo. Ravnovesje moči so vzdrževali s sistemom obljub in koncesij. Vzporedno je takšna strategija zaznamovala tudi vlado, v kateri so reformističnim ministrom protiutež predstavljali konservativni svetovalci. Zaradi tega patpoložaja je bila država brez močne in stabilne vojske, kar je ob vedno večjem angleško-ruskem rivalstvu glede Irana močno skrbelo kadžarske oblastnike.

V tem kontekstu je bila *ulema*, ki je takrat organizirala izobraževalni in pravni sistem, najbolj neodvisen in vpliven nevladni center moči.⁶ Trgovci so bili vse manj organizirani, zato so leta 1884 ustanovili svete (*malek ol todžar*) za nadzor trgovine in promocijo iranskih izdelkov. Ti dve elitni skupini takratnega Irana sta se s samoorganizacijo odzvali tudi na pritožbe urbane buržoazije zoper gospodarski vpliv Zahoda, ki se je večal z vpeljavo tehnoloških inovacij, in sta tako igrali vlogo glavnih nasprotnic tujega vpliva v državi. Poleg tega so bile v kadžarskem Iranu v teološke spore vpletene tudi velike verske osebnosti, ki so gojile sporne in raznolike odnose s politično oblastjo.

Perzijsko izobraženstvo: antiklerikalno, a ne antireligiozno

V tem času se je pojavilo modernizirajoče izobraženstvo, ki so ga sestavljali antiklerikalni filozofi, verski reformisti, neodvisni politiki in drugi intelektualci. Med vodilnimi modernizatorji kadžarskega Irana je treba omeniti Al Afganija, Akhundazo, Malkum

5 Šah Aga Muhamad Khan je celo zavrnil nošenje krone.

6 Kaddie, N. (1971). *The Iranian Power Structure and Social Change 1800–1969: An Overview*, *International Journal of Middle East Studies*, str. 5–8.

Kana, Abdula Talibzado in Mirzo Kirmanija. Ti intelektualci so pogosto potovali v Evropo⁷ in imeli skupno politično ideologijo.

Zavzemali so se za sekularizacijo države, zlasti za ločitev politike od religije, in sicer zaradi praktičnega razlikovanja med prerokbo, ki je bila navdihnjena od Boga, in filozofijo, ki temelji na človeški razumnosti. Njihova glavna publikacija je bil časopis *Kanum*, glavna institucija, ki so jo vodili, pa je bila Univerza *Dar ol-Fonun*.⁸

Nekateri verski izobraženci so ustanovili pomembne *andžomane* (tajna združenja), kot sta *Šerlat-e eslami* (Islamsko združenje) in *Andžoman-e makfi* (Tajno združenje), s katerimi so poudarjali potrebo po reformah. Zagovarjali so tudi znanstvene raziskave in tiste, ki so »nasprotovali sekularni znanosti in znanju«,⁹ obtoževali kot sovražnike religije. Zahodne znanstvene koncepte so zagovarjali v imenu pravega islama: pogosto so vlekli vzporednice med darvinizmom in idejo Mule Sadre o evoluciji.

Številni reformisti so sodelovali v heterodoksnih gibanjih, na primer v gibanju babijev, in zanikali vidno vlogo *uleme*. Vendar v resnici niso bili antireligiozni, temveč antiklerikalni. Kritizirali so tradicionalno idejo, da sta znanost in znanje izključno v domeni religije, ter svarili pred tem, da bi brez reform država lahko prešla pod zahodnjaški vpliv.

Vpliv političnega islama na državo so razlagali kot vzrok za dedenco iranske družbe. Zaradi postavljanja države pred vero so obveljali za predhodnike iranskega nacionalizma. Zagovarjali so idejo ustavnosti in pozvali k reorganizaciji sodnega sistema, saj so imeli vladajoče monarhe za navadne šarlatane. Poleg tega so dobesedno sovražili Arabce in jih obtoževali, da negativno vplivajo na perzijski jezik. Številni intelektualci in neodvisni politiki so z reformisti delili iste vrednote. Liberalni politik Amin Al Daula je

7 Kot navaja Bayat v *Iran's First Revolution. Shi'ism and the Constitutional Revolution of 1905–1909*, Oxford University Press, str. 35, so celo sami Kadžarji spodbujali potovanja intelektualcev v Evropo in Osmansko cesarstvo.

8 Univerzo *Dar ol-Fonun* je leta 1851 ustanovil reformist Amir Kabir.

9 Bayat, M. (1982). *Mysticism and Dissent: Socioreligious Thought in Qajar Iran*. Syracuse: Syracuse University Press, str. 147–174.

bil na primer zaskrbljen zaradi odsotnosti reform na področju izobraževanja in je podpiral zamisel o kulturnem *andžomanu*.

Še ena zanimiva osebnost tistega časa, ki jo velja omeniti, je Mahmud Al Sultan, član družine Kadžar. Študiral je na Univerzi *Dar ol-Fonun* in podpiral reformistično gibanje, čeprav je bil član kraljeve dinastije. Reformistične ideje so zagovarjali tudi mnogi drugi intelektualci skromnejšega porekla, kot na primer Ali Akbar Kazvini, pisatelj in profesor politologije na Univerzi *Dar ol-Fonun*.

Ulema: Kadžarji so z njo manipulirali, intelektualci so jo kritizirali

Nič manj zapletene niso bile razprave med verskimi elitami. Teološki konflikt, ki je bil takrat prisoten v sunitskem svetu med tradicionalisti (*ahl al-hadith*) iz Medine in racionalisti (*ahl al-rai*) iz Kufe, se je na podoben način kazal tudi med šiiti. V Iranu so se verske razprave vrtele predvsem okoli figure *mudžtahida* (strokovnjak za islamsko pravo) in njegovega *idžtihada* (interpretacije islamske zakonodaje). Najpomembnejše so bile tri glavne pravne šole dvanajstiškega šiizma: *akhabaristi*,¹⁰ ki so poudarjali muslimansko skupnost in tradicijo preroka, *šaikiji*,¹¹ ki so zagovarjali avtoriteto vrhovnega spiritualnega verskega voditelja, in *usuliji*,¹² ki so poudarjali pomen *mudžtahida*¹³ in utemeljili pomen konceptov *mardža at taklid*¹⁴ (vir posnemanja) in *vilajat i fakih* (vladavina verskih izobražencev). Zlasti *usuliji* so okrepili svojo moč v iranski

10 Ustanovitelj te teološke šole je bil šejk Mohamad Amin Astarabadi.

11 Ustanovitelj te teološke šole je bil šejk Ahmad Ahsai.

12 Mula Ahmad Naraki in Morteza Ansari sta na primer zgolj dva od številnih vplivnih intelektualcev iz pravne šole *usulijev*.

13 Bayat, M. (1997). *Iran's First Revolution*, str. 11–12.

14 *Mardža at taklid* je hierarhično najvišja avtoriteta v šiitskem islamu. (*Mardža at taklid* oziroma »vir posnemanja«. V skladu z doktrino dvanajstiške pravne šole *usulijev* si mora vsak vernik, ki ni izobražen v islamskem pravu, izbrati člana duhovščine (*mudžtahida*) in ga posnemati pri svoji verski praksi. Op. ur.)

družbi in imeli veliko podporo na kadžarskem dvoru. Kadžarski vladarji so vseeno nasprotovali verski dogmi dvanajstega imama, ki naj bi se skrival oziroma »šel v okultacijo«. Kljub temu da so nekateri pripadniki *uleme* v devetnajstem stoletju podpirali dinastijo Kadžarjev in sprejeli njihovo zaščito, so drugi deli duhovščine v Iranu podprli ponovno vzpostavitev verske pravice (*adlkhana*), pri čemer so poudarjali neenakosti pod vladavino Kadžarjev. Opozicijski pripadniki *uleme* so finančno podporo prejeli iz pravnih, zasebnih in verskih skladov ter z donacijami. *Mudžtahid* je bil na neki način pripadnik aristokracije, ki je nudil podporo svojim učencem. Podobno kot njihovi predhodniki na iranskem prestolu so Kadžarji manipulirali z *ulemo*, ji podeljevali privilegije, nazive in gospodarsko podporo. Takšni prijemi so pomagali razdrobiti in oslabilo iransko duhovščino. Z drugimi besedami, podpora Kadžarjev *ulemi* je bila izjemno škodljiva za njeno moč in enotnost.¹⁵

Dodelitev tobačne koncesije Britancem¹⁶ ter širjenje britanskih in ruskih ekonomskih vplivov sta bila glavna razloga za sodelovanje med trgovci, *ulemo* in sodišči. Leta 1891 sta ugleden član sodišča in *uleme* Aštiani ter vpliven trgovec Malek Al Todžar izdala fatvo proti koncesiji. Številni člani *uleme* v Teheranu so zanimali legitimnost fatve in odkrito nasprotovali šahu, ki je koncesijo nameraval preklicati. Napeta situacija v državi se je stopnjevala v proteste, ki so se začeli v Širazu in se nato hitro razširili v vsa večja iranska mesta: Teheran, Isfahan, Tabriz, Mašad, Kazvin, Jazd in Kermanšah. Prvič se je zgodilo, da je lokalni odpor prerasel v vsedržavni upor.¹⁷

V zadnjih desetletjih 19. stoletja je zaradi neodločnosti in odsotnosti kadžarskih monarhov in neenotnosti duhovščine na priljubljenosti pridobilo reformistično politično gibanje. Kljub temu je bilo očitno, da je bil verski diskurz še vedno bolj sposoben širše mobilizirati ljudstvo kot pa reformistična ideologija. V tem kon-

15 Bayat, M. (1997). *Iran's First Revolution*, str. 17–18.

16 Ibid.

17 Abrahamian, E. (1979). *The Causes of the Constitutional Revolution*, str. 400.

tekstu je kadžarski dvor onemogočal *ulemo* pri nagovarjanju ljudi proti režimu, saj je obstajala nevarnost, da bi se začelo spodkopavanje tako sodne kot vrhovne oblasti. V tem obdobju so reformisti, najbolj izrazito Jamal Al Din Al Afgani, začeli *ulemo* obtoževati, da s podpiranjem šaha tujcem dajejo priložnost za izkoriščanje iranskih človeških in naravnih virov in ne delujejo v skladu z vlogo *mudžtahidov*.

Koncesije Kadžarjev, britanska in ruska prisotnost v Iranu

Pomanjkanje moči kadžarskih šahov je postajalo še bolj očitno zaradi nenehnega izgubljanja ozemeljske suverenosti in diplomatske nesposobnosti pri kovanju strateških mednarodnih zavezništev. Primer tega je ustno sklenjeni anglo-perzijski sporazum med šahom in diplomatom Johnom Malcolmom, ki je leta 1800 obiskal Teheran. Škodljivost sporazuma za iransko stran je bila očitna, saj šah med tremi različnimi ruskimi napadi ni dobil nobene vojaške podpore Velike Britanije. Britanskim vojakom je bila prva prošnja za pomoč poslana med rusko invazijo na Gruzijo leta 1801. Drugič se je šah skušal na omenjeni dogovor sklicevati ob napadu ruskega generala Kotljarevskega: kot posledica ruske zmage leta 1813 je bil sklenjen golestanski sporazum, ki je šaha prisilil, da se je odpovedal severnim ozemljem ob reki Aras in pomorskim pravicam ob Kaspijskem morju. Dober primer iranske vojaške šibkosti je tudi rusko zavzetje Erevana, ki je privedlo do turkmenčajskega sporazuma (1828) in posledično do izgube Erevana in Nahičevana.¹⁸ Vse tri ofenzive so privedle do povečanja ruskega vpliva in začetka dobro znane špekulacije o »ruski grožnji«
britanskim dominionom v Indiji, pri čemer je treba opozoriti, da

18 Hopkirk, P. (1990). *The Great Game: On Secret Service in High Asia*. London: Murray. Poglavja 2, 4 in 9.

je bila ruska agresivnost precenjena. Poleg tega je bil po eni strani šah med krimsko vojno prisiljen ohraniti nevtralno držo, po drugi strani pa mu je nenehno grozila 500 kilometrov dolga ruska transkavkaška železnica, ki je bila uporabljena za preprečevanje kakršnegakoli poskusa iranske agresije v regiji. Tako so bili zvišanje cen osnovnih produktov zaradi uvoza tujih izdelkov, zmanjšana vrednost srebrne valute, porast populacije in posledično veliko povpraševanje po hrani neposredni razlogi za protirežimsko mobilizacijo, ki se je začela predvsem v urbanih naseljih in razširila po vsej državi, kljub temu da so bila večja iranska mesta velikokrat neodvisna drugo od drugega in so delovala samostojno.

Šah je v odgovor na odporniško gibanje predstavil reforme po osmanskem modelu: notranja reformacija sistema z omejeno modernizacijo vojaških sil ter modernizacija tehnoloških procesov (kmetijska mehanizacija in nova sredstva za množično komuniciranje). Ti ukrepi so po svoje pripomogli h krepitvi buržoazije in povečanju razkoraka med Kadžarji in trgovci.

Britanska in ruska gospodarska prisotnost v Iranu se je povečala in začela s preoblikovanjem države iz »predkapitalističnega gospodarstva« v »tržno gospodarstvo«, ¹⁹ kar je bila posledica Reuterjeve koncesije (1872). Ta je lokalne trgovce postavljala v slabši položaj pri zavarovanju pred tujo konkurenco. Iranski trg so preplavili izdelki iz Evrope, iranska valuta pa je prešla pod britanski nadzor.

Šele ob koncu 19. stoletja so napredni intelektualci utemeljili svojo ideologijo in vzpostavili instrumentalna zavezništva. Z drugimi besedami, vzpostavili so se kot opozicijsko gibanje, ki se je odzvalo na prve poskuse Kadžarjev, da bi odgovorili na zahteve po družbenih in političnih spremembah. Pravzaprav so evropska prisotnost v Iranu in prve reforme, izvedene po vzorcu osmanske reorganizacije (*tanzimata*), prispevale k povečanju števila opozicijskih intelektualcev, trgovcev in članov *uleme*. Te skupine so začele sestavljati koalicijo drugače mislečih.

¹⁹ Ibid., str. 391.

Časopisi, univerze in transkavkaška gibanja

V tem kontekstu je modernistično izobraženstvo, ki je bilo najnaprednejši del iranske družbe, utemeljilo svojo politično ideologijo in strateška zavezništva. Ti intelektualci so podpirali sekularizacijo, neposredno posledico izvirnega antiklerikalizma, konstitucionalizem kot opozicijo šahovemu despotizmu in nacionalizem kot zaščito pred zunanjimi ekonomskimi pritiski. Najbolj emblematičen je primer Malkuma Kana. Ustanovil je časopis *Kanum* in bil iranski veleposlanik v Londonu. Leta 1889 je izgubil diplomatsko funkcijo po tem, ko je sprejel kontroveržno odločitev, ki naj bi škodila britanskim interesom. Istočasno je obnovil svojo lojalnost kadžarskemu dvoru, pri čemer je iskal pomoč *uleme*.

Po tobačni krizi je bilo veliko ukrepov, ki jih je sprejel šah, namenjenih cenzuri zahtev po reformah in povečanju nadzora nad intelektualci in njihovimi kulturnimi institucijami. Tako je zmanjšal ugled in pomen Univerze *Dar ol-Fonun*, prepovedal zahodne časopise in obudil plemensko rivalstvo. Ukrepi so pripeljali do umora šaha Naserja Al Dina, ki ga je zagrešil trgovec, zelo znan sledilec intelektualca Al Afganija. Koncesije, ki jih je zagotovil novi šah Muzafer Al Din, so nudile priložnost modernističnim intelektualcem, da okrepijo svoj antirežimski boj. Šah je zmanjšal cenzuro, ustanovil nove šole in univerze in zrahljal nadzor nad bazarji. Na koncu je Malkum Kan postal iranski veleposlanik v Rimu. S temi novimi ukrepi je šah na neki način opogumil opozicijo,²⁰ ki je dobila možnost za širšo reorganizacijo: začela so nastajati nova tajna društva in številni reformistični časopisi. Med temi je bilo še posebej uspešno opozicijsko gibanje v Tabrizu.

Prvotni cilj intelektualcev je bil nagovarjati ljudi po ustaljenih komunikacijskih kanalih. Uporabljali so vsakdanji satirični jezik in ljudske pesmi ter ustvarili nov načrt upora in družbenih spre-

20 Abrahamian, E. (1993). *The Crowd in the Persian Revolution*. V: A. Hourani, P. Khoury and M. Wilson, ed., *The Modern Middle East*. Berkeley: University of California Press, str. 400.

memb.²¹ Na začetku 20. stoletja je izhajalo več kot 200.000 reformističnih časopisov, kot na primer *Andžoman*, *Madžles*, *Iran-e Nov*, *Habl ol-Matin*, *Musavat* – vsi so bili dediči časopisa *Sur-e Esrafil*. Takšne publikacije so okrepile politično ideologijo modernističnih izobražencev, tako da so poudarjale kontinuiteto med aktualnim iranskim gibanjem in francosko revolucijo, razglabljalale o povsem novih borbah za civilne in delavske pravice ter kritizirale tako verski fanatizem kot politični despotizem.²² Na straneh tovrstnih časopisov so iranski reformisti portretirali svojo idejo egalitarne družbe, temelječe na kapitalizmu in islamu. Kavkaški muslimani in azerski aktivisti so medtem v Tabrizu začeli z učinkovitim bojem proti režimu. Njihove zahteve po reformah so bile postopoma predstavljene v časopisih, kot sta bila *Kaspi* in kasneje *Hajat*.²³ Ti aktivisti so bili antiklerikalni, *panturkiški*²⁴ in močno pod vplivom političnega diskurza gibanja Mladi Otomani. Poleg tega so bili povezani tudi s stranko *Hematist*,²⁵ ki je zagovarjala družbene in delavske pravice.

Kadžarski Iran je primer šibke in razdeljene države, s kompleksno, a vse bolj moderno družbo. Z drugimi besedami: v Iranu so bili modernistični intelektualci ideološki pogon razvoja. Postopoma so sekularizacijo, konstitucionalizem in nacionalizem vključili v jedro svoje politične ideologije v državi, kjer je vladala plemenska ureditev in kjer so se znotraj duhovščine začele pojavljati teološke debate, medtem ko so se soočali z nenadno zahodnjaško

21 Afary, J. (1996). *The Iranian Constitutional Revolution, 1906-1911*. New York: Columbia University Press, 5. poglavje.

22 Ibid.

23 Kaspi je izhajal v ruščini, Hajat pa v azerščini.

24 Pojem *turkiški* se navezuje na raznolike etnične skupnosti, ki živijo v Zahodni, Severni, Srednji in Vzhodni Aziji ter nekaterih predelih Evrope ter govorijo turkiške jezike. Med drugimi so del turkiških narodov Turki, Azeri, Uzbeki, Ujguri, Kirgizi, Turkmeni. Slovenska politološka terminologija za poimenovanje te skupine narodov, njihovih jezikov, ideologije ipd. praviloma uporablja turški, kar ustvarja nepotrebno nejasnost. Pri prevodu te knjige smo se po jugoslovanskem vzoru odločili uporabljati turkiški (Op. ur.).

25 Ustanovljena je bila kot iranska podružnica Demokratične stranke Rusije.

ekonomsko invazijo. Nazadnje je strateško zavezništvo med *ulemo* in mestnimi trgovci, ki so kritizirali Kadžarje, krepilo mobilizacijo med konstitucionalno revolucijo.²⁶ Napredna družba v primerjavi s šibkimi in konservativnimi državnimi institucijami je stalen pojav v Iranu 20. stoletja. Po eni strani je bilo zavezništvo med modernističnimi intelektualci in *ulemo*, trgovci, malo buržoazijo, imigranti ter delavci glavni element, ki je vodil v formacijo opozicije tudi proti režimu Pahlavijev, kot poudarjam tudi v naslednjem poglavju. Po drugi strani pa je duhovščina, ki je zavladata po islamski revoluciji leta 1979, privzela prej omenjeni sistem vladanja, ki je temeljil na konceptu *divide et impera*.

26 Ustanovitev prvega iranskega parlamenta, kot produkta ideje suverenosti naroda, je najpomembnejši dosežek reformističnega gibanja, ki so ga vodili intelektualci kadžarskega Irana.

Giuseppe Acconcia

Il Grande Iran, Exorma edizioni, 2016

Veliki Iran

Prevod:

Fin Lucu Dražovič

Uredila:

Žiga Brdnik, Arne Zupančič

Jezikovni pregled:

Tjaša Mislej, Lektoriranje Baza

Predgovor:

Arne Zupančič

Recenziji:

dr. Primož Šterbenc, dr. Jan Ciglencečki

Inštitut Časopis za Kritiko znanosti

Odgovorna urednica: Katarina Majerhold

Oblikovanje naslovnice: Katja Pahor

Prelom: Katja Pahor, Blaž Kosovel / Zavod Magistrala

Tisk: Demat

Naklada: 350 izvodov

Ljubljana 2023

Knjiga je izšla s finančno podporo Javne agencije za znanstveno-raziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.